

An Analysis of the Characteristics of Sources and the Authors of “Hui Hui Yao Fang;” A Comparative Reading of the Texts “Hui Hui Yao Fang” and “The Canon of Medicine”

Cheng Wang¹

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Shanghai University of International Studies, Shanghai, China

Received: August, 29, 2020; Accepted: March, 8, 2021

(pp. 151-169)

Abstract

“Hui Hui Yao Fang: 《回回藥方》 is a large encyclopedia of Islamic medicine compiled in the late middle Ming Dynasty. This text includes a wide variety of medical knowledge including prescriptions, theories, and therapies. This paper first reviews the existing scholarly literature and history of “Hui Hui Yao Fang,” which reveals that “Hui Hui Yao Fang” is not merely a Chinese translation of one or more Arabic or Persian medical books, but rather it is a new medical encyclopedia compiled by authors who rewrote and reorganized the contents of various Chinese translations of different Arabic and Persian medical books that had been introduced to China during that period. Considering the connection between Chinese transliterations of foreign words and their annotations in this work, the second part of this paper is a comparative reading of “Hui Hui Yao Fang” and prominent Islamic medical books (Arabic and Persian). By analyzing the phenomenon of language in this book, I come to the conclusion that “Hui Hui Yao Fang” is a compilation of Chinese translations of various Arabic and Persian medical literature introduced to China during the Yuan and Ming Dynasties, and that it was composed by the Huihui (Muslims from Iran and Arab nations), who assimilated into the dominant Chinese culture by using their language and medical knowledge, and referring to the original texts of Persian and Arabic medical books under the unified guidance of a government official or non-governmental organizations. The authors’ knowledge of pharmacy is limited, and this limitation reflects the general problems of Hui medical scientists and even the medical community in China at that time.

Keywords: Hui Hui Yao Fang, The Canon of Medicine, Ming Dynasty, Iran-China relations, Medicinal plants.

1. Email of Author: 02654@shisu.edu.cn

بررسی ویژگی‌های منابع و نویسنده «هوی یائو فانگ» بر اساس تحلیل تطبیقی متن «هوی یائو فانگ» با متن «قانون در طب» ابوعلی سینا

چینگ وانگ^۱

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه مطالعات بین‌المللی شانگهای چین

(از ص ۱۵۱ تا ص ۱۶۹)

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۰۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۲/۱۸

علمی-پژوهشی

چکیده

«هوی یائو فانگ» یک دانشنامه داروهای گیاهی و طب اسلامی است که در نیمه دوم سلسله مینگ (۱۳۶۸-۱۶۴۴ م/۷۶۹-۱۰۵۴ ق.ه) به زبان چینی و توسط دانشمندان مسلمانی ناشناخته در چین به رشته تحریر در آمده است. در این کتاب انواع نسخ دارویی و دانش‌های مربوط به داروشناسی، تئوریهای طبی و روش‌های درمانی طب اسلامی مورد بحث قرار گرفته است. این مقاله درصدد تحلیل و بررسی منابع و مشخصات مصنفان این کتاب با تطبیق با متن «قانون در طب» است و به دو قسمت تقسیم می‌شود: در قسمت اول با مرور تحقیقات پیشین به تحلیل ویژگی‌های فصل‌بندی این کتاب و برخی از آوانویسی فارسی چینی اسامی نسخ دارویی در این کتاب پرداخته شده و مقاله نشان می‌دهد که این کتاب ترجمه مستقیم منابع معین طب اسلامی (ایرانی و عربی) به چینی نیست بلکه یک دانشنامه پزشکی جدید است که مؤلفان مسلمان بعد از جمع‌آوری و تنظیم نسخه‌های ترجمه چینی کتاب‌های طبی فارسی و عربی که به چین معرفی شده بود برحسب روش فصل‌بندی خودشان تألیف کردند. در قسمت دوم با بررسی انواع واژگان فارسی، چینی و آوانویسی‌های چینی فارسی که در کنار اسم داروها برای توضیح معنی‌شان نوشته شده است برخی از مشخصات نویسندگان این کتاب مشخص شده است: اولاً مؤلفان مهاجرین مسلمانی از ایران و سرزمین‌های عرب یا اولاد آنها بودند که زبان چینی را یاد گرفتند اما بر زبان‌های مادریشان (فارسی و عربی) مسلط نبودند؛ ثانیاً این مصنفان هنوز بر دانش‌های داروشناسی چین تسلط نداشتند و در واقع سطح پایین شناخت مردم چین آن زمان از خاصیت‌های بعضی داروها را منعکس کرده است.

واژه‌های کلیدی: هوی یائو فانگ، قانون در طب، سلسله مینگ، روابط ایران و چین، گیاهان دارویی.

۱. مقدمه

از نیمه دوم قرن ۱۴ تا نیمه اول قرن ۱۵ میلادی که تقریباً همزمان با اوایل و اواسط سلسله مینگ^۱ (۱۳۶۸-۱۶۴۴ م./ ۷۶۹-۱۰۵۴ ه.ق.) و سلسله تیموریان در ایران بود عصر طلایی توسعه مناسبات پزشکی چین و ایران به حساب می‌آید. به علت روابط نزدیکی سیاسی بین چین و ایران در این دوره، رفت‌وآمد افراد دو کشور بیشتر شد و قوم «هوی هوی»^(۱) که در دوران پیشین شکل گرفته بودند توسعه یافت. در این جریان، زبان فارسی هم به یکی از زبانهای اصلی مبادلات مردم چین و جهان تبدیل شد. یکی از این نمونه‌ها «کتیبه جنگ هه»^(۲) بود. در سال ۱۴۰۹ م./ ۸۱۲ ه.ق. جنگ هه سفیر دربار سلطنت مینگ در زمان سفر در سریلانکا برای یادگاری کار صدقه دادن به معابد محلی خودش کتیبه‌ای سه‌زبانی (چینی، تامیلی و فارسی) برای یادگاری آن را حک کرد (Somasiri Devendra, 1990: 217-290). در این دوره، پادشاهان چین هم اقدامات زیادی را برای ترویج زبان فارسی و معرفی آثار جهان اسلام به چین انجام داده‌اند در سال ۱۳۶۸ م./ ۷۶۹ ه.ق. ارتش مینگ «دا دو»^۲ پایتخت سلسله یوان^۳ را فتح کرد و جو یوان جنگ^۴ (۱۳۲۸-۱۳۹۸ م./ ۷۲۸-۸۰۰ ه.ق.) اولین پادشاه فرمان داد تا ارتش کتب و منابع تاریخی و علمی نگهداری شده در دربار یوان را به «جیان کانگ»^۵ پایتخت اول سلسله مینگ منتقل سازند و در کتابخانه درباری خود نگهداری کند. جو یوان جنگ در اوقات فراغت وزیران درباری را برای توضیح متن این کتابها فرا خواند. بسیاری از این کتابها به دلیل اینکه به زبان فارسی یا عربی نوشته شده بودند قابل فهم نبودند. از این رو پادشاه در همین سال نهادهای دولتی برای تفسیر این نوع کتابها تأسیس نمود. از معروفترین این نهادها می‌توان به «هوی هوی سی تیان جیان»^۶ اشاره کرد. «هوی هوی سی تیان جیان» سازمان مدیریت امور ستاره‌شناسی و گاه‌شماری بود و مقامات «هوی هوی» ریاست این سازمان را بر عهده گرفتند. «وقتی که آنها در دربار حضور داشتند پادشاه این کتابها را به آنها نشان داد و دستور داد که آنها بخش ستاره‌شناسی

۱. 明 Ming

۲. 大都 dadu. اسم شهر پکن در دوره سلسله یوان بود.

۳. 元 Yuan

۴. 朱元璋 Zhu Yuanzhang

۵. 建康 Jiankang. اسم قدیم شهر نانجینگ بود.

۶. 回回司天監 hui-hui-si-tian-jian

را ترجمه کنند و گفت: «شما افراد مناطق غربی به زبان‌های ملی خودتان مسلط هستید و در زبان چینی هم تبحر دارید شما اول موضوعات کتب را برای دانشمندان پیرو کنفوسیوس ترجمه شفاهی کنید بعد به آنها بیاموزید تا متن را درست کنند. اما شما باید طبق معنای اصلی ترجمه تحت‌اللفظی کنید و نباید بیش از حد ویرایش کنید» (ما و چن، ۱۹۹۶: ۲). البته موضوعات این کتب فقط منحصر به دانش ستاره‌شناسی نبود و «حتما منابع ریاضی، فنون و طب و داروشناسی را دربر داشت» (سونگ، ۲۰۰۱: ۹۴). «جو دی» (۱۳۶۰-۱۴۲۴ م./ ۸۱۲-۸۲۷ ق.)^۱ سومین شاه دودمان مینگ هم برای ترجمه و تحلیل اسناد فرمانروایان حکومت‌های همسایه چین و تدریس زبان‌های خارجی مؤسساتی تحت‌عنوان «سی یی گوان»^۲ را تأسیس کرد. در میان آنها مؤسسه «هوی هوی» که مسئول بخش زبان فارسی بود در جمع‌آوری متون ایرانی و اسلامی و گسترش نقش زبان فارسی در امور داخلی و خارجی سهم مهمی ادا کرد. همه این اقدامات برای ترجمه و تنظیم کتب طبی فارسی شرایط لازم تاریخی را فراهم آورد و «هوی هوی یائوفانگ»^۳ در همین زمینه تاریخی به رشته تحریر درآمد. این کتاب یکی از دانشنامه‌های طب اسلامی چینی به‌شمار می‌رود که احتمالاً در دوره سلسله مینگ تصنیف شد. نسخه اصلی این کتاب در ۳۶ جلد تألیف شده و انواع نسخ طبی، دانش‌های پاتولوژی و تئوری‌ها و روش‌های درمانی در این کتاب ذکر شده است. قدیم‌ترین نسخه موجود که در دسترس ماست نسخه کتابخانه ملی چین است که در حال حاضر فقط ۴ چهار جلد یعنی جلد آخر فهرست و جلد ۱۲ و جلد ۳۰ و جلد ۳۴ در اختیار ما قرار گرفته و در جلد‌های باقی‌مانده این کتاب به اطلاعاتی در مورد مصنفان یا کاتبان یا تاریخ تألیف این کتاب اشاره نشده است. متن این کتاب در اصل به چینی به تحریر درآمده است و ولی خیلی از اسامی نسخ طبی و دارویی و اصطلاحات پزشکی به شکل «آوانویسی فارسی/عربی چینی» ذکر شده است. بر اساس همین ویژگی، به‌احتمال زیادی موضوعات این کتاب از متون طبی فارسی یا عربی برگرفته شده است و به علت این که مترجم معنی این اسامی و اصطلاحات فارسی یا عربی را نمی‌دانستند مجبور بودند آوانویسی‌های این اصطلاحات به چینی را نوشتند؛ اما به علت این که بیشتر نسخه‌های

۱. 朱棣 Zhu Di.

۲. 四夷館 si-yi-guan «مؤسسات جهان» یعنی

۳. 回回藥方 Hui-Hui-Yao-Fang

شناخته شده دیگر از این نسخه کتابت شده و در هیچ منبع تاریخی که در حال حاضر در دسترس ماست به هویت دقیق نویسنده و منابع اصلی کتاب «هوی هوی یائو فانگ» اشاره نشده است، در شرایط فعلی نمی‌توان نویسنده و زمان نگارش را تأیید کرد (سونگ، ۲۰۰۰: ۶/۱).^(۳) به‌رحال این کتاب مورد توجه و علاقه دانشمندان در حوزه تاریخی قرار گرفته است. در میان این دانشمندان، دکتر سونگ شیان دانشمند آکادمی اجتماعی چین کتابی به نام «تفسیر هوی هوی یائو فانگ» را تألیف کرد. در این کتاب، دکتر سونگ با بررسی تاریخ ورود طب اسلامی ایرانی به چین و مبادلات دارویی بین چین و ایران در طول تاریخ اهمیت و جایگاه «هوی هوی یائو فانگ» در تاریخ مناسبات طبی بین چین و ایران را تأیید کرده و با مقایسه با متون طبی اسلامی ایرانی در قرون وسطی نظیر «قانون در طب» نوشته ابوعلی سینا، معنی آوانویسی‌های فارسی/عربی چینی اسم داروها، نسخ طبی و اصطلاحات پزشکی را در این متون پیدا کرده و بر اساس تحلیل خود، ارتباط کتاب «هوی هوی یائو فانگ» با این متون را تا حدی آشکار کرده است. اما جای تأسف این است که در تحقیقات دکتر سونگ و دانشمندان دیگر هنوز به بررسی متن چینی، واژگان فارسی، چینی و آوانویسی‌های چینی فارسی کتاب «هوی هوی یائو فانگ» که در کنار اسم داروها برای توضیح معنی‌شان نوشته شده است پرداخت نشده و با توجه به مفقود شدن بعضی از جلد‌های این کتاب، مشخصات نویسنده و منابع «هوی هوی یائو فانگ» هنوز برای محققین و خوانندگان مبهم مانده است. از این‌رو این مقاله به بحث ویژگی‌های نویسنده و منابع اصلی «هوی هوی یائو فانگ» بر اساس نتایج بررسی متن چینی و واژگان فارسی، چینی و آوانویسی‌های چینی فارسی کتاب «هوی هوی یائو فانگ» در تحقیقات پیشین مورد مطالعه قرار نگرفته است پرداخت می‌شود.

۲. ویژگی‌های منابع و مأخذ کتاب «هوی هوی یائو فانگ»

۲-۱. مروری بر فرضیه‌های مطرح شده در مورد منابع و مأخذ کتاب «هوی هوی یائو فانگ»

در حال حاضر محققان چینی با در نظر داشتن زمینه تاریخی ورود طب اسلامی ایرانی به چین فرضیه‌های زیر را مطرح کرده‌اند: ۱. با توجه به اینکه آوانویسی‌های فارسی چینی بسیاری در این کتاب ذکر شده است، منابع اصلی این کتاب متن (متون) طبی فارسی است و اصطلاحات طبی عربی و یونانی درج شده در این کتاب هم حاصل مبادلات فرهنگ طبی ایران و عرب/یونان بوده است (یوه، ۱۹۸۵: ۱۰۸-۱۱۲). ۲. احتمالاً منبع اصلی

کتاب «هوی هوی یائو فانگ» کتاب «الجامع المفردات و الادویه و الاغذیه» کتاب طبی عربی ابن‌بیطار داروشناس اواخر قرن ششم هجری قمری بود (فنگ، ۱۹۵۵: ۶۰-۹۰)؛ و به دلیل اینکه آوانویسی‌های فارسی چینی زیاد در این کتاب درج شده، به احتمال زیادی منبع اصلی «هوی هوی یائو فانگ» ترجمه فارسی این کتاب بوده است (لیو، ۱۹۹۰: ۹۲-۱۰۵). ۳. با توجه به مشخصات تلفظ بعضی از آوانویسی‌ها، نویسنده (نویسندگان) برای تألیف این کتاب هم از متون اویغوری استفاده کردند (وانگ، ۲۰۰۵: ۴۴-۴۵). ۴. منابع و مآخذ «هوی هوی یائو فانگ» متون طب اسلامی قرن ۴-۵ ه.ق. نظیر «قانون در طب» ابوعلی سینا، «کتاب الحاوی فی الطب» محمد زکریا رازی، «کتاب کامل الصناعه الطبیه» علی بن عباس مجوسی و آثار طبی شاپور بن سهل رئیس بیمارستان جندی‌شاپور و عیسی بن صهاربخت پزشک این بیمارستان در دوره خلافت عباسی است. در این میان «قانون در طب» نسبت به متون دیگر با «هوی هوی یائو فانگ» شباهت بیشتر دارد: نه تنها فصل‌بندی این دو کتاب منطبق بر همدیگر است^(۴) بلکه بیش از ۱۰۰ نسخه طبی ذکر شده در «هوی هوی یائو فانگ» با آنچه در «قانون» از لحاظ موضوع هم مطابقت دارد (سونگ، ۲۰۰۱: ۱۰۰-۱۲۴) به‌هرحال «هوی هوی یائو فانگ» ترجمه این متون طبی اسلامی فارسی و عربی نیست بلکه کتابی است که دانشمندان «هوی هوی» چین با مراجعه به متون طبی اسلامی و برحسب این فصل‌بندی و موضوعات این متون آن را تألیف کردند (سونگ، ۲۰۰۰: ۳۶/۱).

با بررسی متن «هوی هوی یائو فانگ» می‌توان به این نتیجه رسید که نظریه چهارم نسبت به بقیه نظرات منطقی‌تر به نظر می‌رسد و مورد پذیرش بیشتر از دانشمندان قرار گرفته است. ولی برخی از نکات در مورد ویژگی‌های منابع اصلی هنوز نیاز به توضیحات بیشتر دارد.

۲-۲. ویژگی‌های منابع اصلی «هوی هوی یائو فانگ»

بر اساس چهار نظریه ذکر شده، فصل‌بندی کتاب «هوی هوی یائو فانگ» و «قانون» منطبق بر همدیگر هستند. ولی با تطبیق فهرست دو کتاب می‌توان دید که فصل‌بندی این دو کتاب از لحاظ موضوعی دقیقاً یکی نیست. به عنوان نمونه، برحسب نظریه چهارم، فصل‌بندی جلد ۱۹-۳۶ «هوی هوی یائو فانگ» باید با فصل‌بندی از فن ۱۴ کتاب سوم تا جمله دوم کتاب پنجم «قانون» مطابقت داشته باشد.^(۵) عنوان جلد‌ها و بخش‌های مذکور به شرح زیر است:

جدول ۱: تطبیق عناوین جلد ۱۹-۳۶ «هوی هوی یائو فانگ» با فصل‌بند از فن ۱۴ کتاب سوم تا جمله دوم کتاب پنجم «قانون»

عنوان جلد ۱۹-۳۶ «هوی هوی یائو فانگ» (سونگ، ۲۰۰۰: ۱/۲-۱۱۶) ^(۶)	عنوان بخش‌ها یا جمله‌های «قانون» (از فن ۱۴ کتاب سوم تا جمله دوم کتاب پنجم) (شیخ رئیس ابوعلی سینا، ۱۳۹۲: ۳۲۶/۷)
سرفه (ج. ۱۹)	کبد و چگونگی آن (فن ۱۴ کتاب ۳)
اندام‌های اطراف سینه (ج. ۲۰)	کیسه زهره و سپرز (فن ۱۵ کتاب ۳)
بیماری‌های روده‌ها و شکم (ج. ۲۱)	رود و مقعد (فن ۱۶ کتاب ۳)
اسهال و زحیر (ج. ۲۲)	بیماری‌های مقعد (فن ۱۷ کتاب ۳)
استفراغ (ج. ۲۳)	حالات کلیه (فن ۱۸ کتاب ۳)
تب‌ها و سرما (ج. ۲۴)	مثانه و بول (فن ۱۹ کتاب ۳)
نفس؛ بیماری‌های خونی (ج. ۲۵)	اندامان تناسلی و مردان (فن ۲۰ کتاب ۳)
بدن (ج. ۲۶)	چگونگی ابزار بچه‌آور (فن ۲۱ کتاب ۳)
یرقان؛ آب در کبد؛ دمل در شکم و کبد (ج. ۲۷)	بیماری‌های پایدار اطراف بدن (فن ۲۲ کتاب ۳)
ورم پا؛ پایین افتادگی و ناسور؛ مقعد (ج. ۲۸)	تب‌ها به‌طور عام (بخش ۱ کتاب ۴)
موارد بیماری‌های مختلف (ج. ۲۹)	پیش‌بینی حال بیماری از پیش‌درآمدها (بخش ۲ کتاب ۴)
موارد بیماری‌های مختلف (ج. ۳۰)	ورم و جوش (بخش ۳ کتاب ۴)
بیماری‌های زنانه؛ بیماری‌های اطفال (ج. ۳۱)	گسستگی پیوندها بجز شکست و بست (بخش ۴ کتاب ۴)
ورم و قرحه (ج. ۳۲)	شکسته‌بندی (بخش ۵ کتاب ۴)
ورم و قرحه؛ گری و خارش و بیماری‌های فارچی پوست (ج. ۳۳)	بحثی مختصر و مفید درباره سم‌ها (بخش ۶ کتاب ۴)
زخم ناشی از حربه فلزی؛ شکستگی؛ زخم ناشی از چماق و چوبدست؛ گاز گرفتن انسان (ج. ۳۴)	آرایش و پیرایش (بخش ۷ کتاب ۴)
گاز گرفتن چهارپا و گزش و نیش حشرات مودی؛ گریزاندن حشرات مودی (ج. ۳۵)	داروسازی ۱. داروهای ترکیبی (جمله ۱ کتاب ۵)
داروهای ترکیبی؛ «مأجون» ^(۷) های ترکیبی؛ ایارج‌ها، داروهای جوشانده شده، طبیح‌ها و آب پزها؛ داروهای حیوانی؛ داروهای گیاهی (ج. ۳۶)	داروسازی ۲. چگونگی بیماری‌های سر و علاج آنها؛ علاج بیماری‌های چشم؛ بیماری‌های گوش، قرحه بینی و معالجه آنها؛ دندان و هرچه مربوط به دندان است؛ علاج بیماری‌های دهان، گلو و اندامان درونی فوقانی؛ علاج بیماری‌های داخلی؛ علاج درد مفاصل، نقرس و عرق‌النسا؛ علاج داء‌التعلب (جمله ۲ کتاب ۵)

از جدول بالا آشکار می‌شود که مطالب جلدها یا بخش‌های این دو کتاب هم از لحاظ ترتیبی هم از لحاظ موضوعی منطبق بر همدیگر نیست. ولی با مقایسه متن جزئی‌تر این دو کتاب، می‌توان دید که فصل‌بندی بعضی از موضوعات این دو کتاب شبیه همدیگر است. به عنوان نمونه، ترتیب ذکر کردن انواع سموم و روش پرهیز و علاج در جلد ۳۵ «هوی هوی یائو فانگ» با ترتیب ذکر کردن «انواع سموم» در بخش ششم کتاب چهارم «قانون» مطابقت دارد.^(۸) از این رو می‌توان استنباط کرد که مصنف (مصنفان) «هوی هوی یائو فانگ» دقیقاً طبق فصل‌بندی «قانون» این کتاب را تألیف نکرده و فقط برای تألیف برخی از موضوعات به متن و فصل‌بندی «قانون» مراجعه کرده‌اند.

به علاوه، با بررسی دقیق‌تر عنوان نسخ طبی که به صورت آوانویسی فارسی/عربی به چینی نوشته شده است می‌تواند دید که این کتاب اثر ترجمه یک یا چند تا کتاب طب اسلامی فارسی/عربی نیست. در جلد ۳۰ «هوی هوی یائو فانگ» نسخه‌های فراوانی ذکر شده است که اسم آنها با «دا وا وو لی» شروع می‌شود. «دا وا وو» در واقع آوانویسی عربی «دواء» به چینی و «لی» آوانویسی «ال» حرف تعریف معرفه در زبان عربی به چینی است. به عنوان نمونه، اسم نسخه «دا وا وو لی لو چی که بی ار»^۲ ذکر شده در جلد ۳۰ «هوی هوی یائو فانگ» آوانویسی عربی «دواء اللاک الکبیر» به چینی است که به زبان فارسی هم «داروی لاک بزرگ» می‌گویند (سونگ، ۲۰۰۰: ۲۹۳/۲). در گفتار «تریاق‌ها و معجون‌های بزرگ» در کتاب «قانون» نسخه‌ای بنام «معجون بزرگ لاک» هم ذکر شده است» (شیخ الرئیس ابوعلی سینا، ۱۳۹۲: ۲۷۲/۷). با تطبیق این دو نسخه می‌توان دید که موضوع این دو نسخه اختلاف دارد. از این رو می‌توان این فرضیه را مطرح کرد: نسخه «دا وا وو لی لو چی که بی ار» در «هوی هوی یائو فانگ» مستقیماً از متن «قانون» اقتباس نشده و به احتمال بیشتر از متن طبی عربی دیگر برگرفته شده است. به علاوه، در ۱۵۴ نسخه طبی ذکر شده در جلد ۳۰ «هوی هوی یائو فانگ»، اسم ۱۲ تا با «ما جو نی»^۳ شروع می‌شود. «ما جو» آوانویسی فارسی «معجون» به چینی و «نی» آوانویسی تلفظ «کسیره اضافه» در دستور زبان فارسی به چینی است. یعنی، «ما جو نی» در واقع آوانویسی فارسی «معجون...» به چینی تلقی می‌شود. به عنوان نمونه،

۱. 荅洼兀-里 da-wa-wu-li

۲. 荅洼兀里祿其可必而 da-wa-wu li-lu-qi-ke-bi-er

۳. 馬竹尼 ma-zhu-ni

اسم نسخه «ما جو نی پو دی نا»^۱ آوانویسی فارسی «معجون پونه» به چینی است (سونگ، ۲۰۰۰: ۳۰۴/۲). بدیهی است که این نوع نسخه ها که اسم آنها با «ما جو نی» شروع می شود از متون فارسی برگرفته شده است. در گفتار «تریاقها و معجونهای بزرگ» در کتاب «قانون» نسخه‌ای بنام «معجون پونه» هم ذکر شده است. با تطبیق این دو نسخه می توان استنباط کرد که موضوعات این دو نسخه یکی است (شیخ رئیس ابوعلی سینا، ۱۳۹۲: ۲۸۲/۷-۲۸۳) از این رو می توان استنباط کرد که نسخه «ما جو نی پو دی نا» از ترجمه فارسی «قانون» اقتباس شده است. ولی نسخه دیگر بنام «ما جو نی لیه وان ده»^۲ (آوانویسی فارسی «معجون راوند» به چینی) با هیچ نسخه ای ذکر شده در «قانون» مطابقت ندارد، از این رو معلوم است این نسخه از متن طبی فارسی دیگر اقتباس شده است. در همین جلد نسخه های که با آوانویسی دیگر «معجون» به چینی شروع می شوند هم ذکر شده اند، مثلاً «ما جون دا لی ما شی»^۳ (آوانویسی فارسی «معجون هرمس»^(۹) به چینی) (سونگ، ۲۰۰۰: ۳۵۴/۲). این نسخه با نسخه ای به نام «ما جو نی هو ار مو شی»^۴ از لحاظ موضوعی یکی است که اسم این نسخه هم آوانویسی فارسی دیگر «معجون هرمس» به چینی است. با مقایسه با متن «قانون» می توان دید که موضوعات هر دو با نسخه ای به همین نام در «قانون» یکی است (شیخ رئیس ابوعلی سینا، ۱۳۹۲: ۲۵۸/۷). معلوم است که این دو نسخه هر دو از «قانون» اقتباس شده یعنی دارای منبع یکسان است ولی به صورت آوانویسی های متفاوت به چینی برگردانده شده است.

بنا به شرح بالا، متن «هوی هوی یائو فانگ» در واقع از متون مختلف فارسی یا عربی اقتباس شده و بعضی از نسخ طبی که مآخذ و موضوعاتشان یکی است ولی عناوین آنها به طور متفاوت آوانویسی شده اند هم به طور تکراری در جاهای مختلف این کتاب آمده اند. با توجه به این که کتاب «هوی هوی یائو فانگ» دانشنامه کامل و با قاعده و آیین نگارش واحد است، اگر موضوعات این کتاب مستقیماً از متون فارسی یا عربی به چینی ترجمه شده باشد، بعید است نسخه های طبی که از یکجا اقتباس شده بود به طور تکراری و به شکل آوانویسی های مختلف در «هوی هوی یائو فانگ» ذکر شود.

۱. 馬竹尼普滴納 ma-zhu-ni pu-di-na.

۲. 馬竹尼列頑的 ma-zhu-ni lie-wan-de

۳. 馬准荅里馬西 ma-zhun-da-li-ma-xi

۴. 馬竹尼虎而謨西 ma-zhu-ni hu-er-mo-xi

توضیح منطقی‌تر این است که مؤلف (مؤلفان) «هوی هوی یائو فانگ» با جمع آوری آثار ترجمه متون طبّی فارسی یا عربی که قبلاً به چینی‌ها معرفی شده و به چینی ترجمه شده بود و براساس فصل‌بندی خود این کتاب را تألیف کرده‌اند؛ و به دلیل این که بعضی از نسخ طبّی که منابع آنها یکی بود در آثار ترجمه متفاوت به اشکال مختلف به چینی آوانویسی شده بود، مؤلف (مؤلفان) «هوی هوی یائو فانگ» این نسخ طبّی هم را متفاوت می‌دانستند و به طور تکراری در متن «هوی هوی یائو فانگ» آوردند. به عنوان نمونه، نسخه «ما جو نی پو دی نا» و نسخه «ما جو نی هو ار مو شی» از دو ترجمه چینی «نسخه فارسی «فانون»» برگرفته شد و هر دو در «هوی هوی یائو فانگ» ذکر شد.

۳. ویژگی‌های هویت مؤلف (مؤلفان) «هوی هوی یائو فانگ»

۳-۱. مروری بر فرضیه‌های مطرح شده در مورد اطلاعات مؤلف (مؤلفان) «هوی هوی یائو فانگ»

همان‌گونه که متذکر شده ایم، در متن باقی مانده «هوی هوی یائو فانگ» در حال حاضر در مورد هویت نویسنده (نویسندگان) بین محققان اختلاف نظر موجود است فرضیه عمده محققان بشرح زیر است:

۱. این کتاب ترجمه چینی اثر طبّی اسلامی است و کتاب اصلی یا با زبان عربی یا با زبان فارسی در خلال قرن ۱۳-۱۷ م. ۶۱-۱۱۱ ه. ق. تصنیف شده است (لیو، ۱۹۹۰: ۹۴).
پزشکان مسلمانی در نهادهای طبّی «هوی هوی» از قبیل «گوانگ هوی سی»^۱ و دواپر داروهای «هوی هوی» سلطنت یوان این کتاب را تألیف کردند.^(۱) ۳. حاکمان اوائل سلسله مینگ اقدام به تشویق ترجمه کتاب‌های فارسی یا عربی کردند. با توجه به این که در این کتاب شهر پکن به نام «بی پینگ»^۲ ذکر شده و اسم این شهر از ۱۳۸۶ م. تغییر کرد، می‌توان استنباط کرد که این کتاب قبل از تغییر نام پکن یعنی اواخر قرن ۱۴ م. نوشته شده است، و نویسندگان شامل افرادی بودند که مدت طولانی در پکن زندگی کرده بودند. به علاوه، در این کتاب اصطلاحات لهجه پکنی زیادی دیده می‌شود، به همین اساس نویسندگان این کتاب شامل افرادی بودند که مدت طولانی در پکن زندگی می‌کردند (سونگ، ۲۰۰: ۱/۳۱-۳۳).

بنابه توضیحات مذکور، مورخین چینی در مورد تاریخ اتمام کتاب «هوی هوی یائو

1. 广惠司 Guang-hui-si

2. 北平 Beiping

فانگ» تاحدی اجماع دارند- یعنی معتقدند که تألیف این کتاب تا اواسط سلسله مینگ (اواسط قرن ۱۵ م.) به اتمام رسیده است. با این حال، به دلیل عدم دسترسی به منابع معتبر، به ویژه فقدان اطلاعات دقیق درباره کتابهای پزشکی اسلامی که در این دوره به چینی‌ها معرفی شدند، فعلاً نمی‌شود در مورد هویت دقیق نویسنده یا نویسندگان این کتاب نتیجه قطعی گرفت. در حال حاضر، فقط می‌توانیم استنباط کنیم که موضوعات کتاب «هوی هوی یائو فانگ» توسط ایرانیان و عربها (یا اجدادشان) که از سرزمین ایران یا عرب به چین مسافرت یا مهاجرت کردند گردآوری شد. اما با تحلیل متن بخصوص کلمات و اصطلاحاتی که کنار آوا نگاریهای فارسی/عرب به چینی نوشته شده‌اند، می‌شود بخشی از اطلاعات مربوط به هویت نویسنده یا نویسندگان این کتاب را روشن کرد.

۲-۳. بررسی مجدد اطلاعات نویسندگان (براساس کلمات و اصطلاحاتی که کنار آوا نگاری‌های فارسی/عرب به چینی و به حروف عربی و فارسی نوشته شده‌اند)

در کتاب «هوی هوی یائو فانگ» اصطلاحات پزشکی از جمله اسم داروها، بیماریها و نسخه های طبی به دو صورت ذکر شده‌اند: اصطلاحات خود چینی و آوانویسی‌های فارسی/عربی به چینی، و در کنار این آوانویسی‌ها یادداشت‌ها هم هست. این یادداشت‌ها به سه شکل آمده‌اند: ۱. کلمه چینی برای توضیح معنی آن آوانویسی؛ ۲. کلمه فارسی/عربی برای مشخص کردن اصل آن واژه آوانویسی؛ ۳. یادداشت‌هایی که به حروف فارسی و عربی نوشته شده و تلفظ آوانویسی چینی مشخص کرده‌اند اما خودش کلمه فارسی یا عربی نیست. (به نگرید به جدول زیر) این یادداشت‌ها تا حدی بخشی از اطلاعات مربوط به نویسنده (نویسندگان) و منابع این کتاب را منعکس می‌کنند.

جدول ۲. سه شکل یادداشت کنار آوانویسی‌ها

			اصطلاح به صورت آوانویسی فارسی/عربی به چینی
 <p>تو ز لی</p> <p>(یادداشت‌هایی که به حروف فارسی و عربی نوشته شده و تلفظ آوانویسی چینی مشخص کرده‌اند اما خودش کلمه فارسی یا عربی نیست)</p>	 <p>تخم کرفس</p> <p>(کلمه فارسی/عربی برای مشخص کردن اصل آن واژه آوانویسی شده)</p>	 <p>即是白薇</p> <p>(کلمه چینی برای توضیح معنی آن آوانویسی)</p>	یادداشت کنار اصطلاح

۱-۲-۳. بررسی ویژگی‌های نویسنده (نویسندگان) و منابع «هوی هوی یائو فانگ»

براساس یادداشتهای چینی کنار آوانویسی‌های فارسی/عربی به چینی

در این کتاب انواع نسخه‌های طبی مختلف که از منابع فارسی یا عربی برگرفته شده‌اند از یک ویژگی مشترک برخوردار است: در یک نسخه طبی، بعضی از داروها به طور مستقیم به چینی ترجمه شده و اسم چینی‌شان ذکر شده‌اند، اما بعضی‌های دیگر به صورت آوانویسی فارسی به چینی نوشته شده و در کنار آنها اسم چینی‌شان گذاشته شده‌اند. به عنوان مثال، در جلد ۱۲ نسخه ای بنام معجون «祖法思» (زو فاسی zu-fa-si) ذکر شده است (سونگ، ۲۰۰۰: ۱۴۷/۲). مشخصاً این نسخه از منبع خارجی اقتباس شده است. در این نسخه، بعضی داروها به اسم چینی‌شان ذکر شده، مثلاً «الوا» و «خولنجان»؛ اما بعضی‌ها به خط چینی و به صورت آوانویسی فارسی به چینی نوشته شده و در کنار آنها واژه چینی برای توضیح معنی‌شان آمده‌اند. فی‌المثل، دارویی به نام «法刺西榮» (فا لاشی رینگ fa-la-xi-rong) هست که آوانویسی «فراسیون» به چینی است. در کنار این واژه جمله‌ای برای توضیح معنی این واژه هم آمده است: «یعنی گندناهی کوهی». از این رو می‌توان استنباط کرد که «هوی هوی یائو فانگ» کتاب ترجمه یک یا چند تا منبع طبی اسلامی نیست مؤلف (مؤلفان) این کتاب بعد از گردآوری انواع نسخه‌های ترجمه به چینی منابع طبی اسلامی، برحسب درک خودشان برای اصطلاحات پزشکی در این متن‌ها که به چینی ترجمه نشده و فقط طبق تلفظ آنها در زبان خود (فارسی یا عربی) به چینی آوانویسی شده‌اند یادداشت را اضافه کردند تا معنی یا اصلشان در زبان فارسی یا عربی را مشخص کنند. چراکه اگر «هوی هوی یائو فانگ» کتابی است که بطور مستقیم به چینی ترجمه شده‌است، لازم نیست بعضی از واژگان و اصطلاحات به مستقیم به چینی ترجمه شده‌اند اما بعضی دیگر اول به چینی آوانویسی شده و بعداً به صورت یادداشت مورد توضیح قرار گرفته‌اند.

به علاوه، در بعضی موارد، یادداشتهای چینی به معنی دقیق و درست کلمات اشاره ندارند. به عنوان مثال، در جاهای مختلف این کتاب دارویی بنام «阿撒龍» (آ سا رینگ a-sa-long) ذکر شده است. این واژه آوانویسی «اسارون» کلمه عربی به چینی است اما در کنار این واژه یادداشت «یعنی بای وی^۱» هست. معلوم است در کتاب «هوی هوی یائو فانگ» «اسارون» را در معنی «بای وی» توضیح داده شده است. اسارون «گیاهی

1. 白薇 bai-wei

است که از چین می آورند و دارای ساقه‌های بزرگ و گره‌دار و ناصافی و شبیه فریز است» (شیخ‌الرئیس ابوعلی سینا، ۱۳۹۲: ۶۰/۲) و اسم چینی‌اش «細辛» (شی شین xi-xin) است (سونگ، ۲۰۰۰: بخش تفاسیر ۱/۱۵۸). بنابه «لغتنامه طب سنتی چینی»، این گیاه از تیره زراوندیان (Aristolochiaceae) است که خاصیت گرم و تیز دارد و برای مجاری ریه و کلیه مفید و در از بین بردن باد، رفع سرماخوردگی و تسکین درد مؤثر است (لی؛ دنگ، ۱۹۹۵: ۱۰۰۲). اما اسم لاتین «بای وی» «Cynanchum atratum Bge» است و نوعی گیاه در تیره «Asclepiadoideae» به حساب می آید که خاصیت تلخ، شور و سرد دارد و برای مجاری کبد و معده مفید و در از بین بردن گرمای خون تأثیر دارد (همان: ۴۳۳). مشخصاً این دو گیاه دارویی از نظر طبقه بندی گیاهان، خواص و کاربرد بسیار متفاوت هستند. اما در مدخل «اسارون» در کتاب «بن تسائو گانگ مو»^۱، رساله داروسازی که در سال ۱۵۹۷م. یعنی تقریباً همزمان تا تاریخ نگارش «هوی هوی یائو فانگ» تکمیل و منتشر شد. هم آمده است که «بعضی گیاهان به راحتی با «اسارون» اشتباه گرفته می شوند آنچه که ریشه‌اش شبیه ریشه اسارون و کلفت و سفید زردرنگ و تلخ‌مزه است، «بای وی» است» (لی، ۲۰۰۸: ۵۶۸). بنابه توضیحات مذکور، به دلیل شباهت ظاهر این دو گیاه، مؤلفان «هوی هوی یائو فانگ» به اشتباه «اسارون» را در معنی «بای وی» توضیح دادند و این اشتباه نشانگر محدودیت دانش مؤلفان در این زمینه گیاه شناسی و داروشناسی است.

۲-۳. بررسی ویژگی‌های نویسنده (نویسندگان) و منابع «هوی هوی یائو فانگ»
براساس یادداشت‌های فارسی/عربی کنار آوانویسی‌های فارسی/عربی به چینی علاوه بر یادداشت‌های چینی، یادداشت‌های به صورت واژه یا اصطلاحات فارسی/عربی هم هست. این نوع یادداشت به اصل آوانویسی‌ها در زبان فارسی یا رعبی اشاره می کند. می شود تخمین زد که نویسنده (نویسندگان) «هوی هوی یائو فانگ» اصل آوانویسی‌ها در زبان فارسی یا عربی را پیدا کردند یا می دانستند اما معنی چینی آنها را نمی دانستند، بنابراین آنها فقط کلمات اصلی را در کنار آوانویسی‌ها نوشتند.
در میان این یادداشت‌ها دو نوع خاص وجود دارند که می توانند تاحدی هویت واقعی نویسندگان را آشکار کنند:

۱. بسیاری از اسامی دارویی از دو بخش یعنی آوانویسی‌های فارسی/عربی به چینی

1. 本草綱目 ben-cao-gang-mu

و کلمات چینی تشکیل می‌شود. در این مورد، یادداشت‌ها معمولاً عبارات فارسی هستند. به عنوان مثال، دارویی به نام «長咱刺彎» (چانگ زان لا وان chang-zan-la-wan) در این کتاب بارها آمده‌است. «長» (چانگ) صفتی چینی است که به معنای "دراز" است و «咱刺彎» (زان لا-وان zan-la-wan) آوانویسی «زراوند» از فارسی به چینی است. در کنار این عبارت یادداشت هست: «زراوندِ دراز». علاوه بر این، نمونه‌های دیگری هم دیده می‌شود، مثلاً: «可刺福石子» (که لا فو شی زی ke-la-fu-shi-zi)، «زی (zi): اسم چینی به معنی «تخم»؛ «可刺福石» (که لا فو شی ke-la-fu-shi) آوانویسی «کرفس» از فارسی به چینی است) با یادداشت «تخم کرفس» همراه است. از این رو می‌توان استنباط کرد که مؤلفان کتاب احتمالاً افرادی بودند که زبان فارسی را می‌دانستند و معنی بعضی از کلمات چینی در اسامی دارویی را در زبان فارسی می‌دانستند، اما در مورد کلمات آوانویسی شده، مؤلف (مؤلفان) اصل آوانویسی‌ها را در زبان فارسی پیدا کردند، ولی معنی‌شان را در زبان چینی نمی‌دانستند، به همین خاطر، آنها بازم معنی کل این نوع عبارات را نمی‌دانستند و مجبور بودند فقط اصل این آوانویسی‌ها در زبان فارسی را بنویسند.

تصویر ۱. نمونه‌ای از این سه عبارت:

長咱刺彎 藥 治 諸 般 疔 毒 瘡 癤 腫 毒 疔 毒 瘡 癤 腫 毒 疔 毒 瘡 癤 腫 毒

«長咱刺彎» (چانگ زان لا وان chang-zan-la-wan) زراوند دراز (سونگ، ۲۰۰۰: ۱۴۸/۲)

可刺福石子 藥 治 諸 般 疔 毒 瘡 癤 腫 毒 疔 毒 瘡 癤 腫 毒 疔 毒 瘡 癤 腫 毒

«可刺福石子» (که لا فو شی زی ke-la-fu-shi-zi) تخم کرفس (سونگ، ۲۰۰۰: ۲۷۱/۲).

۲. یادداشت برخی از عبارات آوانویسی شده عبارات فارسی است اما اصل این عبارات آوانویسی شده را به درستی نشان نمی‌دهد. برای مثال، در جلد ۱۲ «هوی هوی یائو فانگ» نسخه‌ای به نام «而的八杭馬力法列忒亦» (بی ته لیه فاله ما هانگ با ده ار yi-te-lie-fa-li-ma-hang-ba-de-er) ذکر شده است که نام اصلی آن «اطریفله ماه بدر» در زبان فارسی است (سونگ، ۲۰۰۰: ۴۹/۱). اما یادداشت در کنار این عبارت «اطریفله محمدیر» است. بدیهی است یک عبارت از لحاظ دستوری دارای ساختار دستور زبان فارسی است (یعنی «اضافه»)، اما «محمدیر» هیچ معنی نمی‌دهد. بنابراین، می‌توان استنباط کرد که مؤلف (مؤلفان) بر زبان فارسی/عربی مسلط نداشتند و در مورد برخی از آوانویسی‌ها، فقط می‌توانستند براساس تلفظ این آوانویسی‌ها اصلشان را در زبان فارسی/عربی حدس می‌زدند. از این رو آنها اصل این نوع آوانویسی‌ها را به اشتباه می‌خواندند.

تصویر ۲. «亦忒列法力馬杭八的而» (بی ته لیه فالی ما هانگ با ده ار yi-te-lie-fa-li-ma-
(hang-ba-de-er)

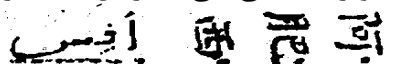
اطرلفل محمدیر (سونگ، ۲۰۰۰: ۲۱۸/۲).

۳-۲-۳. بررسی ویژگیهای نویسنده (نویسندگان) و منابع «هوی هوی یائو فانگ»
براساس یادداشت‌هایی که به حروف فارسی/عربی و برای املاي عبارت آوانویسی
شده نوشته شده است.

این نوع یادداشت‌ها، عبارات آوانویسی شده به چینی را با حروف فارسی/عربی املا می
کنند. به عنوان مثال، در این کتاب دارویی به نام «阿肥西» (آ فی شی a-fei-xi) ذکر
شده است و در کنار آن عبارتی به صورت «أ فیس» نوشته شده است. بدیهی است که این
عبارت در واقع واژه فارسی یا عربی نیست و تلفظ «阿肥西» را با حروف فارسی نشان
می‌دهد.

تصویر ۳. «آ فی شی» اطرلفل محمدیر (سونگ، ۲۰۰۰: ۲۹۰/۲)

این شیوه املاي خطوط چینی منطبق با ویژگی نظام املاي «شیائو ار چینگ»^(۱۱) است.
«شیائو ار جینگ» نوعی نظام

الفبایی است که با حروف عربی و فارسی نوشته می‌شود. مسلمانان چینی و
اجدادشان (قوم «هوی هوی») در اواخر سلسله یوان و اوایل سلسله مینگ برای املاي خط
چینی این روش اختراع کردند و آن را در مدارس مسجدی برای آموزش و درک متون
کلاسیک دین اسلام برای کودکان به کار می‌بردند. در آن زمان، مسلمانان چینی به
تدریج بر زبان فارسی مسلط نبودند اما می‌توانستند به چینی صحبت کنند، بنابراین در
مدارس آن دوره، معلمین به زبان چینی تدریس می‌کردند و دانش آموزان که هنوز
نوشتن خط چینی را یاد نگرفته بودند با این سیستم جزوه‌های کلاس را یادداشت
می‌کردند.^(۱۲)

بنابه توضیحات مذکور، می‌توان نتیجه گرفت که نویسنده (نویسندگان) «هوی هوی
یائو فانگ» مسلمانان چینی بودند که برای مدت طولانی در چین اقامت داشتند و دیگر
بر زبان و املاي فارسی و عربی تبحر نداشتند اما می‌توانستند متن چینی را بخوانند.
وقتی آنها نمی‌توانستند اصل آوانویسی‌ها را پیدا کنند، مجبور بودند از شیوه «شیائو ار

جینگ» که در دوران تحصیلات اولیه خود آموخته بودند استفاده کنند تا تلفظ عبارات آوانویسی شده را مشخص کنند. این هم نشانگر سطح پایین فارسی یا عربی آنها است.

۴. نتیجه

به‌طور خلاصه، با توجه به ویژگی‌های فصل‌بندی، کلمات و عبارات آوانویسی شده چینی و یادداشت‌های کنار آن آوانویسی‌ها در «هوی هوی یائو فانگ»، می‌توانیم بخشی از اطلاعات مربوط به منابع و نویسندگان احتمالی را استنباط کنیم: «هوی هوی یائو فانگ» نسخه ترجمه مستقیم آثار طبی جهان اسلامی نیست، بلکه دانشنامه طب اسلامی جدیدی است که از طرف نویسندگان (نویسندگان) سلسله‌های یوان و مینگ بعد از گردآوری انواع نسخه‌های ترجمه مستقیم آثار طبی جهان اسلامی که به چینی‌ها معرفی شده و به چینی ترجمه شده بودند با فصل‌بندی و چارچوبی جدید تألیف شد. نویسنده (نویسندگان) این کتاب چون مدت طولانی در چین ساکن شده بودند تسلط لازم بر زبان و املا فارسی و عربی را نداشتند. آنها در زمینه‌های گیاهی‌شناسی آگاهی کافی نداشتند، بنابراین شناخت و معرفی برخی داروها دچار اشتباه شدند. این وضعیت با برخی مشکلات رایج در محافل طبی چین آن زمان مطابقت دارد.

درست است که اگرچه تحقیقات مربوط به «هوی هوی یائو فانگ» در بسیاری از حوزه‌ها انجام شده است، اما به دلیل اینکه بخش‌های عمده این کتاب مفقود شده‌است و انواع منابع پزشکی اسلامی در قرون وسطی هنوز در دسترس ما نیست، مسائل زیادی درباره این کتاب هنوز لاینحل مانده‌است. این مقاله فقط به تطبیق بخشی از متن «هوی هوی یائو فانگ» با «قانون در طب» پرداخته‌است اما پیدا کردن منابع بسیاری از نسخه‌های طبی دیگری ذکر شده در این کتاب که نمی‌شود منشأ آنها را در «قانون در طب» پیدا کرد، نیاز به تحقیقات بیشتر دارد. همین موضوع باعث شده تا این کتاب شایسته تحقیق و پژوهش بیشتر باشد.

پی‌نوشت‌ها

۱. به‌طور کلی در زبان چینی «هوی هوی» Huihui 回回 به معنی «قوم مسلمان که در قرون وسطی از ایران و عرب به چین مهاجرت کردند و اولاد آنها» است. «تقریباً در اوائل قرن ۱۳م. ه.ق. و همزمان قشون چنگی به مناطق غرب لشکرکشی کرد پا به عرصه ظهور نهاد.» («هوی هوی یائو فانگ» چاپ عکسی، ۲۰۰۲: جلد مقدمه، ۲۳) در این برهه از تاریخ، مغول‌ها پهنه سرزمینی وسیعی از چین تا شام تحت کنترل خود درآوردند و این رویداد منجر به مهاجرت دامنه‌دار مردم از غرب به شرق شد و بیشتر آوارگان و تجار و مبلغین مناطق غرب از قبیل آسیای مرکزی و ایران و عرب برای فرار از هرج و مرج به چین منتقل شدند. این گروه مهاجرین بخش اصلی اجداد قوم «هوی

هوی» تلقی می شود. بعد از مستقر شدن حکومت مغولی در چین به نام «یوان» Yuan 元 (۱۲۷۱-۱۳۶۸ م. ۶۶۹-۷۶۹ ه.ق.)، حکمرانان برای تحکیم حکومت، حفظ ارتباط بین خانان مغولی و جلب حمایت ملیت‌های مختلف برای این مهاجرین سیاست آزاد را اجرا کردند. به همین سبب مهاجرت ایرانیان و تازیان و مردم دیگر مناطق آسیای غربی و مرکزی به اوج رسید. و این مهاجرین م در اصناف مختلف در چین نقش مهم را ایفاء کردند و به تدریج به یک طبقه اجتماعی که نمی شود آنرا نادیده گرفت تبدیل شدند. این وضعیت در سلسله مینگ ادامه یافت.

۲. 鄭和 Zheng He دریاسالار مسلمان و از خوارزمیان ایرانی چینی (۱۳۷۱-۱۴۳۳ م.) است که به فرمان پادشاه چین در رأس ناوگان امپراتوری چین طی هفت سفر دریایی مناطق از جمله جاوه و سوماترا، هند، ایران و خلیج فارس، دریای سرخ و بخش‌های مختلفی از آفریقا و جنوب شرقی آسیا را مورد کاوش قرار داد.

۳. متن کامل نسخه کتابخانه ملی چین «هوی هوی یائو فانگ» در کتاب «تفسیر «هوی هوی یائو فانگ»» درج شده است لطفاً بنگرید به (سونگ، ۲۰۰۰).

۴. فصل‌بندی «هوی هوی یائو فانگ» از روی ظاهر منطبق با فصل‌بندی «قانون» نیست. «هوی هوی یائو فانگ» به ۳۶ جلد تقسیم شده است و هر جلد چند بخش را شامل می شود؛ «قانون» شامل پنج کتاب است. به نظر دکتر سونگ، می شود کتاب دوم «قانون» را «جلد مستقل» تلقی کرد؛ کتاب پنجم «قانون» شامل دو جمله است که هر جمله «جلد مستقل» حساب می شود؛ بقیه سه کتاب «قانون» هم به ۳۳ فن یا بخش تقسیم شده است که هر «فن» و «بخش» را هم می توان «جلد مستقل» تلقی کرد. براساس همان نظریه، کتاب «قانون» هم دارای ۳۶ جلد است و تعداد جلد‌های این دو کتاب یکسان است (سونگ، ۲۰۰۰: ۱۰/۱).

۵. به عقیده دکتر سونگ، می توان فن ۱۴ کتاب سوم تا جمله دوم کتاب پنجم «قانون» را «جلد ۱۹-۳۶» همان کتاب تلقی کرد. لطفاً به پانویس چهارم این مقاله بنگرید.

۶. در جلد آخر کتاب «تفسیر «هوی هوی یائو فانگ»» متن کامل نسخه کتابخانه ملی چین «هوی هوی یائو فانگ» درج شده است.

۷. 馬準 ma-zhun «ما جون» آوانویسی «معجون» از فارسی به چینی است (سونگ، ۲۰۰۰: ۱/۱).

۸. فی المثل در بخش دوم (سموم) جلد ۳۵ «هوی هوی یائو فانگ» انواع سموم ذکر شده است. ترتیب ذکر آنها به‌طور تقریبی با گفتار اول (سموم تناولی و انواع سموم) و گفتار دوم «سم مربوط به جانداران» بخش ششم (بحقی مختصر و مفید درباره سمها) کتاب چهارم «قانون» مطابقت دارد و فصل‌بندی این بخش هم شبیه همدیگر است. بدیهی است که این موضوع در «هوی هوی یائو فانگ» از نسخه فارسی «قانون» اقتباس شده است لطفاً بنگرید به (شیخ‌الرئیس ابوعلی سینا، ۱۳۹۲: ۴۲/۷-۳؛ سونگ، ۲۰۰۰: ۱۰۳/۲-۱۱۰).

۹. به احتمال زیادی مترجم این نسخه «ه» در «هرمس» را به اشتباه «د» می‌خواند و این واژه را به اشتباه «دا لی ما شی» آوانویسی کرد.

۱۰. برای آگاهی بیشتر بنگرید به: (یوه، ۱۹۸۵: ۱۰۸-۱۱۲)

۱۱. 小儿经 xiao-er-jing «شیائو ار جینگ» اسم دیگرش «شیائو جینگ» 消经 xiaojing است که شیائو ار جینگ یک نوع خط الفبایی است که با حروف عربی و فارسی نوشته شده و از طرف مردم مسلمان چینی درست شده و برای املاء کردن زبان چینی بکار رفته است. در مورد تاریخ و دلیل ظهور این خط، بعضی از دانشمندان چینی فکر می کنند که تلفظ «شیائو ار» در این اسم با «بچه» یکی است، یعنی «خط که برای آموزش کتب مقدس اسلامی به بچه ها به کار می رود» است. نظر دیگر این است که «شیائو ار جینگ» تقریباً با زمان آغاز شدن آموزش مسجدی در چین مطابق بود. بنیانگذار شناخته شده آموزش مسجدی هو دنگ جو 胡登 Hu Dengzhou 洲 (۱۰۰۶-۹۲۸ م. ۱۵۹۷-۱۰۰۶ ق.) دانشمند مسلمان استان شان شی Shanxi 陝西 سلسله مینگ بود. اما چون هو فقط روش‌های آموزش مسجدی را متمرکز و اصلاح کرد تا این نوع آموزش را منظم کند و مدارس که برای

تدریس زبان عربی و فارسی و تعلیمات مذهبی تأسیس شد در زمان قبلی برای مدت مدید وجود داشته‌بود. براساس این نظر «شیائو ار جینگ» هم در قرن ۱۳-۱۴ م. / ۷-۸ ه. ق به وجود آمد. بر اساس موضوعات مذکور، ظهور و توسعه شیائو ار جینگ با ترویج و آموزش دین اسلام در چین تقریباً در یک زمان اتفاق افتاد و از طریق راه خشکی و دریایی وارد چین شد و در سراسر چین تعمیم یافت. بنابراین نظام الفبایی و املائی این خط تحت تأثیر لهجه‌ها و گویش‌های زبان چینی قرار گرفته و میان آنها تفاوت دارد و بر همین اساس آنها را می‌توان به دو گروه یعنی «خط شیائو ار جینگ چین شمالی» و «خط شیائو ار جینگ چین جنوبی» تقسیم نمود و تلفظ خطوط گروه اول با زبان چینی اصلی تقریباً یکی است. برای آگاهی بیشتر، بنگرید به:

(۱) هیأت مدیره دایره المعارف اسلام چینی (۲۰۰۷ م.)، دایره المعارف اسلام چینی، چنگ دو: انتشارات فرهنگ سی جوان: ۶۱۳.

《中国伊斯兰百科全书》编辑委员会，中国伊斯兰百科全书，成都：四川辞书出版社，2007，第 613 页。

(۲) فنگ زنگ لیه (۱۹۸۲ م.)، مطالعه اولیه شیائو ار جینگ، جهان عربی، ۱۹۸۲: ۳۷-۴۲. 冯增烈，“小儿锦”初探[J].阿拉伯世界，1982 (1)，37-47 页。

(۳) عا- ای بو لا شی مه (۱۹۹۲ م.)، «مطالعه نظام خطوط شیائو جینگ ملیت هوی»، زبان‌های ملی، ۱۹۹۲: ۲۵/۱-۳۲.

阿·伊布拉黑麦，回族“消经”文字体系研究[J].民族语文，1992 (1)，25-32 页。

(۴) لیو، بین شنگ، «بررسی اولیه تاریخ شکلگیری خطوط اقوام مسلمانی در شمال غرب چین از خط هوی تا شیائو ار جینگ»، مطالعات ملیت هوی، ۲۰۰۲: ۵/۱-۱۳.

刘迎胜，回族与其他一些西北穆斯林民族文字形成史初探—从回回字到“小经”文字[J].回族研究，2002 (1)，5-13 页。

(۵) هان، جونگ یی، «نظام املائی شیائو ار جینگ و گروه‌های آن»، مجله کالج اقوام دوم شمال غربی، ۲۰۰۵: ۱۰/۳-۱۶.

韩中义，小经拼写体系及其流派初探[J].西北地儿民族学院学报，2005 (3)，10-16 页。

(۶) هان، جونگ یی، «بررسی جریان تحول خط «شیا را جینگ» خط الفبایی با حروف عربی»، مجله دانشگاه نانکن، ۲۰۰۶: ۳/۵۷-۶۵.

韩中义，文明的本土化及其传承载体—中国阿拉伯字母体系汉语拼音/小经文字历史演变考论[J].南京大学学报，2006 (3) 57-65 页。

۱۲. برای آگاهی بیشتر بنگرید به (هان، ۲۰۰۵: ۱۱-۱۶)

منابع

شیخ‌الرئیس ابوعلی سینا، قانون، ترجمه عبدالرحمن شرفکندی (هه ژار)، تهران، صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۲.

Somasiri Devendra, New Light on Some Arabic Lithic Records in Sri Lanka, in Sri Lanka and the Silk Road of the Sea, ed. by Sendake Bandaranayake, Lorna Dewaraja, K. D. G. Wimalaratne, The Sri Lanka National Commirion for UNESCO and the Central Cultural Fund, Colombo, 1990, pp217-290.

منابع چینی (منابع چینی به زبان فارسی ترجمه شده تا خوانندگان ایرانی این کتابنامه را راحت‌تر بخوانند).

الف. نسخ «هوی هوی یائو فانگ»

回回药方（影印本）北京：学苑出版社，2002.

هوئی یائو فانگ (چاپ عکسی)، پکن، شوه یوان، ۲۰۰۲.

ب. متون تاریخی چینی

[明]، 李时珍，本草纲目（新校注本）刘衡如、刘山永 校注，北京：华夏出版社，2008.

(لی، شی جنبن تسائو گانگ مو (نسخه تصحیحی جدید)، تصحیح لیو خنگ ژو، لیو شان یونگ، پکن، هوا شیا، ۲۰۰۸.

ج. منابع معاصر چینی

宋岷，回回药方考释，北京：中华书局，2000.

سونگ، شیان، تفاسیر هوئی یائو فانگ، پکن، اداره چین، ۲۰۰۰.

____، 古代波斯医学与中国，北京：经济日报出版社，2001.

____ طب فارسی باستانی و چین، پکن، روزنامه اقتصادی، ۲۰۰۱.

冯家升，从历史上看阿拉伯与中国的友好关系[N]，光明日报，06-09，1955.

فنگ، جیا شنگ، مناسبات مودت چین کشورهای عربی از نگاه تاریخ، روزنامه نور، ۰۶-۰۹، ۱۹۵۵.

李经纬、邓铁涛，中医大辞典，北京：人民卫生出版社，1995.

لی، جینگ وی و دنگ، تیه تائو لغتنامه طب سنتی چین، پکن، بهداشتی مردم، ۱۹۹۵.

刘迎胜，《回回药方》与中国穆斯林医药学[J]，新疆社会科学 (3)，92-105 页. 1990.

(لیو، یینگ شنگ، «هوئی یائو فانگ» و طب و داروشناسی مسلمانی چینی، علوم اجتماعی سین کیانگ، ۱۹۹۰، (۳)، ۱۰۵-۹۲، ۱۹۹۰.

马明达、陈静辑，中国回回历法辑丛-译天文书序，兰州：甘肃民族出版社，1996.

ما مینگ دا، چن جینگ، مجموعه تقویم هوئی یائو فانگ چین مقدمه ترجمه کتاب نجومبینی در دوره مینگ، لان جو، انتشارات ملی گان سو، ۲، ۱۹۹۶.

王兴伊，《回回药方》西域民族医学方书之集大成者[J]，医古文知识，2005 (4)，44-45 页，2005.

(وانگ، شینگ یی، «هوئی یائو فانگ» - چکیده کتب طب اقام مناطق غربی، معلومات متون تاریخی طبی، (۴)، ۴۵-۴۴، ۲۰۰۵.

岳家明，《回回药方》初探[J]，阿拉伯世界，(3)，108-112 页 1985.

یوه، جیا مینگ، «بررسی اولیه «هوئی یائو فانگ» جهان عرب»، (۳)، ۱۰۸-۱۱۲، ۱۹۸۵.

韩中义，小经拼写体系及其流派初探[J]，西北地儿民族学院学报 (3)，10-16 页 2005.

هان، جونگ یی، «بررسی جریان تحول خط «شیا را جینگ» خط الفبایی با حروف عربی»، دانشگاه نانکن، (۳)، ۶۵-۵۷، ۲۰۰۶.